

ВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ КОРИФЕЇВ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ І ТЕАТРУ КІНЦЯ ХІХ СТОЛІТТЯ

Найбільш дієвою ланкою щодо виховання особистості була, є і буде родина. Традиційно склалося, що головою родини був батько і його авторитет вважався найвпливовішим у сім'ї. Саме від батька залежала початкова і подальша освіта дітей, але існували й сім'ї, у яких матері піклувалися і думали про майбутнє нащадків. Цей факт підтверджується багатьма прикладами виховання дітей у сім'ях української інтелігенції кінця ХІХ – початку ХХ століття.

На сучасному етапі реформування освіти, загострення загальних проблем виховання і, насамперед у сім'ї, вивчення історичного досвіду з позиції сімейної педагогіки, реалізація традицій, звичаїв, методів і прийомів виховання в сім'ї є актуальною потребою, що і визначила тему нашої публікації.

Метою статті є аналіз процесу виховання дітей у сім'ях інтелігенції кінця ХІХ століття на прикладах видатних постатей української літератури і театрального мистецтва.

Питання виховання дітей у сім'ях інтелігенції кінця ХІХ – початку ХХ століття розглядалося багатьма вченими-педагогами, літературознавцями, критиками літературного і театрального мистецтва, серед яких Донців Д., Єфремов С., Міщук Р., Одарченко П., Пілка О., Сухомлинський В., Франко І. тощо.

Вивчаючи життєвий і творчий шлях корифеїв української літератури і театру, переконуємось, що родинне виховання дбало про морально-духовну гармонію стосунків з дітьми, про розвиток їх інтелектуальних здібностей.

Так, у родині начитаного, талановитого, національно свідомого сільського священика народився 25 (13) листопада 1838 року і виховувався Іван Семенович Левицький.

У дитинстві малий Іван та й інші діти захоплено слухали розповіді батька про Різаний Яр, про Корсунь, де відбувалася битва Богдана Хмельницького з поляками, тим самим отримуючи певні знання з історії, вчилися любити Україну. Розповіді батька про Запорізьку Січ западали в душу, а уява, підкріплена живими свідками давнини (церква Спаса, давній вал, могили, Наливайків шлях) малювала тих, хто бився коло могил, хто лежав у них, хто йшов Наливайковим шляхом у безсмертя.

Батько Івана Левицького – Семен Степанович Левицький мав українську ідею, що рідко траплялася між українськими священиками. Він намагався навчати у створеній ним початковій школі дітей за написаними українською мовою церковними проповідями. Але школа відразу була закрита поміщиком, а проповіді заборонені Київською духовною академією, бо “язик проповідей не достоїш церковної кафедри”. І відтоді, познайомившись із П. Кулішем, під його впливом почав збирати народні пісні, народні перекази, давав переписувати їх своєму старшому синові Йванові, який у майбутньому використав цей фольклор у своїх творах.

Розповіді батька про історичне минуле закладали підвалини любові до України, її героїчної історії; духовність матері сприяла розвиткові у майбутнього письменника здорових моральних засад. Під впливом матері він став дуже богомольний: “Я ні разу не їв до служби, видержував тяжкий піст до плащаниці, до вечірньої води на голодну кутю, аж мені ставало нудно. Приїжджаючи додому, я читав життя святих і прочитав чотири прездорові книжки; і мені здавалось, що я буду на Афоні, або в Синаї, або в єгипетських лісах. Мені хотілось там бути, так мені подобалися картини аскетичного життя і та природа, що описувалась в житіях” [2: 197].

У 1849 р. на Полтавщині у дворянській родині Петра Якимовича Драгоманова – високоосвіченої людини, яка мала неабиякий літературний хист народилася і виховувалася славетна Олена Пчілка.

Діти Драгоманових, а їх було шестеро (Михайло, Іван, Варвара, Ольга, Єлена, Олександр), зростали серед дворових дітей, у стихії українського слова, пісні, казки, національних обрядів: колядування, посипання, запросини на весілля тощо. Грамоти навчав батько – за російськими підручниками, до речі, пристрасть до читання і політики перейшла від батька до дітей, які за його вказівкою перечитували всі книги з його бібліотеки, де переважали історичні твори; не доходила сюди українська книжка, що могла б зачепити не одну струну душі дитини; отже, читали й вивчали напам'ять твори О. Пушкіна, М. Лермонтова, М. Гоголя – найулюбленішого письменника Петра Драгоманова. Природно, що виростаючи у такій інтелектуальній атмосфері, Олена Пчілка уже у дев'ять років “дебютувала” перекладом уривку поеми М. Лермонтова “Мцирі”, а вже згодом, з такою самою любов'ю перекладала М. Гоголя та твори інших письменників з життя українців для своїх дітей.

Батько все життя намагався зберегти гармонію, взаєморозуміння, пошану, повагу у стосунках з дітьми. Як згадує сама Олена Пчілка: “В той час, коли повновладно панувало деспотичне право, коли з кріпаками можна було зробити, що хотіти, – у нас ніколи нікого не били, ні з кого не знущались; в ту пору, коли в педагогіці шкільній і хатній учили мало собі синонім бити, – нас, дітей, не тільки ніколи не били, а навіть ніякими іншими способами не карали; отже, ми виростали, не бачивши ніяких диких сцен розправи сильного з підвладним, старших родичів з тілом і душою беззахисних дітей; для наставляння на “добрий розум” було тільки спокійне, лагідне слово” [5: 11].

Уроки вищої педагогіки й гуманізму дав батько своїм дітям 1859 р., коли його викликали до Полтавської гімназії через провини його сина Михайла – учня останнього класу, якому загрожувало виключення за зухвале слово, сказане інспекторові. Адміністрація гімназії запропонувала дилему: або висікти сина різками на очах гімназистів, або його виключать без права вступу до іншої школи. Батько залишився вірним своїм переконанням і вибрав друге, “сказавши, що хоч йому дуже тяжко бачити велику перешкоду на синовому життєвому шляху, коли хлопець не зможе закінчити гімназії та йти далі, але він, батько, волить прийняти вже таке лихо, аніж висікти сина різками: не бито його малим, тим паче неможливо завдавати йому такої ганьби, коли він став дорослим юнаком. Нехай буде, що буде!” [5: 543].

Такі уроки не пройшли безслідно для Олени Пчілки – майбутньої матері шістьох дітей, яка, наслідуючи батька, не припускала насильства над особистістю, насаджування своїх переконань чи глузу над заповітним і святим кожної своєї дитини. Оберегаючи від обрусіння, вчила Олена Пчілка своїх дітей вдома сама. “В дітей мені хотілося перелити свою душу й думки – і з певністю можу сказати, що мені це вдалося”, – заявить вона пізніше. І це справді так. Олена Петрівна дбала насамперед про виховання національно свідомого українця, громадянина-патріота з розвиненим почуттям національної гідності, людину з високою культурою серця, сильного характеру і міцної ідеї, великої сили переконань. Прикладом для наслідування була вона сама, її чоловік; рідне слово, пісня, звичай, традиція були тим інструментом, яким вона шліфувала душі своїх дітей.

У 1848 р. у м. Полтаві у дворянській родині з'явився на світ Дмитро Маркович. Свої перші ази виховання малий Дмитро отримав від батька, який захоплювався творами Діккенса і Теккерея, був палким прихильником всього англійського, висміював російське і ненавидів царів і деспотизм.

Ставши на службу казенного лісництва, батько майбутнього видатного письменника поринув у сільське життя: часто був на полюванні, любляв бродити по лісах, болотах взявши з собою сина Дмитра. Розповіді батька про рослини, птахів, звірів зачаровували малого хлопця, а безпосереднє спілкування з природою наповнювало дитяче серце щирістю, вразливістю, тонкою чутливістю і вишуканістю естетичного смаку.

Мати письменника Антуанетта Францівна Ойва прекрасно грала на фортепіано, знала кілька мов, філософію; орієнтувалась в історії всього світу, крім Росії, яка, на думку її батька, не мала жодної історії. Сам Дмитро Маркович згадував: “У нас вдома розмова йшла на

російській мові, мама зі мною говорила на французькій, а з сестрою – по-німецьки, а батько й пани – по-російськи, але з народом – по-українськи; батько з деякими приятелями – по-українськи, а більше була прийнята серед панів мова російська. Батько добре співав українських пісень і нас, дітей, навчав, а мама акомпаніювала на роялі” [4: 459–460].

У такій благодатній атмосфері інтернаціональних культур, історій, мов зростав і виховувався майбутній письменник. Українську ж мову міг чути лише від прислуги, з якою найбільше любив спілкуватися і від якої навчився жити, ненавидіти насильство й бійку, сприймати і переживати біль простих людей, як свій власний.

У 1855 р. на Івано-Франківщині у родині священика з поважними національно-культурними традиціями народилася Наталя Кобринська (Озаркевич) – початківця феміністичного руху, відома українська письменниця.

У сім’ї Озаркевичів батько дбав насамперед про освіту синів, які після закінчення гімназії, продовжили навчання у Віденському університеті. Дочок навчав сам батько. Це йому завдячує Кобринська знаннями польської, німецької, французької мов, що зробило можливим читання польських повістей в оригіналі, ознайомлення з літературою європейської класики у перекладі німецькою. Лектура Кобринської викликає подив: “Се ненастанне читання книжок впроваджало мене в різні фази умственного розвою, – писала вона в “Автобіографії”, – приносило деколи втіхи, та більше непокою та болю. Знаю, що більше терпіла-м тоді, коли зачинала-м знаходитися з школою позитивістів. Твори тої школи почали руйнувати не лиш мої релігійні виображення, але також і погляди на життя і на той суспільний лад, який мене окружав. Се не проходило у мене мирно, – я відчувала, що трачу під собою ґрунт, і сильна душевна борба до найвищого ступеня роздражнила мої нерви. Серед того розпучного хаосу блиснув промінь світла, котрий мене навів на стежку, по котрій, здається, буду вже іти до кінця мого життя” [2: 360].

Яскравим прикладом виховання майбутнього корифея українського театру є постать Марка Кропивницького, який народився у 1840 р. на Херсонщині у родині дрібного шляхтича.

Дитинство і юнацькі роки були досить важливими у житті хлопчика: через розлучення батьків Марко з сестрою Ганною залишились напризволяще. Батькові через пияцтво ніколи було займатися вихованням дітей, і ті часто тікали з дому, де вешталися серед наймитів. Марко у попа Нестеровського навчився читати Псалтиря над померлими селянами і арештантами. Певної систематичної освіти М.Кропивницький не мав. Початкову освіту він разом із своєю сестрою Ганною здобув у приватній школі шляхтича М. Рудковського. Майже рік вчився разом із синами старого князя Канта кузена у селі Катеринівці. За цей порівняно короткий час він навчився вільно розмовляти французькою та німецькою мовами.

Через хворобу Марка забрали додому, а після одужання батько відвіз його до Бобринецької повітової школи. Хлопець жив у своєї бабусі Дубровинської. Сім’я бабусі, за свідченням самого М. Кропивницького, була музикальною. Дядьки Олексій, Єгор і Микола грали на різних інструментах, співали.

Під час навчання у Бобринці Марко зустрічається зі своєю матір’ю. Добре знаючи музику, вона навчає його грі на фортепіано, скрипці, гусях, апробує і становить голос, розучує з ним вокальні партії: “У мене був дуже високий баритон, – писав Кропивницький в “Автобіографії (За 65 років)”, – я добре знав ноти і багато пісень розклав на голоси” [3: 24]; залучає до художніх вистав.

У Бобринці Марко вперше побачив циркові видовища і дуже зацікавився ними. У 1854 р. у місто прибула трупа Молотковського. Обдарована сім’я Дубровинських швидко завела знайомство з акторами трупи й під їх впливом своїми сімейними силами розпочала ставити такі українські і російські п’єси, як “Наталка Полтавка” І. Котляревського, “Шельменко-денщик” та “Сватання на Гончарівці” Г. Квітки-Основ’яненка тощо. Молодий Марко брав участь у виставах, виконуючи в них ролі Петра, Лопуцького, Стецька. Відтоді театр назавжди увійшов у серце Кропивницького і не залишив до самої смерті.

Непростою склалася доля Михайла Старицького – видатної постаті української літератури і театру, який народився у 1840 р. на Полтавщині у дрібно поміщицькій дворянській родині. Втративши у дитинстві батька, а згодом і матір, яка походила з родини Лисенків, відомої на Полтавщині освіченістю, гуманністю, мистецькою обдарованістю, Михайло залишився під опікою діда – полковника, учасника війни 1812 року, людини широко освіченої, від якого він одержав початкову освіту.

У маєтку була чудова бібліотека і саме у ній минули дитячі роки Михайла Старицького.

Знання, які здобував М. Старицький у гімназії, були достатніми з усіх загальноосвітніх предметів, але юнак не обмежувався лише гімназійною наукою. Він самотужки знайомиться з творами окремих зарубіжних письменників, читає класиків російської та української літератур, особливо Пушкіна, Гоголя, Лермонтова, Котляревського, Шевченка, Марка Вовчка, а також час від часу відвідує міський театр, на сцені якого ставилися найпопулярніші п'єси. Саме у гімназичні роки прийшло захоплення театром, яке тривало усе життя, і саме тоді М.Старицький почав писати вірші, спочатку російською, а потім і українською мовою. За визначенням І.Франка “любов до українського слова і потреба висловлювати ним свої думки була у нього розбуджена дуже рано, а може, виніс він її з батьківської хати” [6: 236].

Отже, аналізуючи питання процесу виховання дітей у сім'ях української інтелігенції кінця ХІХ століття, ми переконуємося, що саме сім'я є фундатором загальнолюдських гуманістичних цінностей, які, виявляючи універсальний характер, виходять за межі релігійних ідеологічних відмінностей.

Переконуємось, що сімейні традиції відіграють важливу роль у відтворенні культури і духовного життя, у гармонійному розвитку суспільства та особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Єфремов С. Історія українського письменства. – К., 1917. – С.336.
2. Історія української літератури ХІХ ст. (70–90-ті роки): У 2 кн.: Підручник / О.Д. Гнідан, Л.С. Дем'янівська, С.С. Кіраль та ін.; За ред. О.Д. Гнідан. – К.: Вища шк., 2003. – Кн.1. – 575 с.
3. Кропивницький М.Л. Збірник статей, спогадів і матеріалів. – К.: “Мистецтво”, 1955. – 324 с.
4. Маркович Д. Лист до читача // По степах та хуторах. – К., 1991. – 540с.
5. Пчілка О. Автобіографія // Твори. – Х., 1930. – С.11, 543.
6. Франко І. Михайло Петрович Старицький // Збір. творів: У 50 т. – К., 1982. – Т.33. – С.236.

УДК 371.4

Антонець М.Я.

ОСОБИСТІТЬ І КОЛЕКТИВ: ОСМИСЛЕННЯ В.О.СУХОМЛИНСЬКИМ СПАДЩИНИ А.С.МАКАРЕНКА

Неперервним є суспільно-педагогічний діалог з сучасністю життя і творчого доробку цих двох видатних постатей – Антона Семеновича Макаренка (1888–1939) і Василя Олександровича Сухомлинського (1918–1970). В.О.Сухомлинський постійно прагнув гуманістично осмислити теоретичні висновки із спадщини А.С.Макаренка, який був близький йому за духом практичної роботи, пристрасною нетерпимістю до науково-педагогічного пустослів'я, сміливістю педагогічного експерименту. У розкритті теми “В.О.Сухомлинський про А.С.Макаренка” не можна обійти увагою статтю Василя Олександровича “Йти вперед!”. У повному обсязі і без будь-яких редакційних втручань вона уперше опублікована в Україні лише з плином більше трьох десятиліть після смерті її автора. У цій статті, присвяченій критичному аналізу проблеми колективу і колективізму у спадщині Антона Семеновича, Василь Олександрович стверджує: “Немає іншого педагога-практика,